

HET JAAR 1000

Valerie Hansen

Het jaar 1000

De ontdekking van de wereld

Vertaald door Inge Pieters

2020

THOMAS RAP

AMSTERDAM

Copyright © 2020 Valerie Hansen

This edition published by arrangement with the original publisher,
Scribner, a division of Simon & Schuster, Inc, New York

Copyright Nederlandse vertaling © 2020 Inge Pieters

Oorspronkelijke titel *The Year 1000*

Oorspronkelijke uitgever Scribner, New York

Omslagontwerp bij Barbara

Omslagillustratie *The Coming of the Norsemen in 1000 AD*, tapijt ontworpen en
gemaakt door Mabelle Linnea Holmes (20ste eeuw) / Jamestown-Yorktown

Educational Trust, VA, USA / Bridgeman Images

Vormgeving binnenwerk Peter Verwey, Heemstede

Druk Bariet Ten Brink, Meppel

ISBN 978 94 004 0457 1

NUR 321

thomasrap.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc®) mag dragen.
Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Voor Jim, die overal is geweest en alle versies heeft gelezen

Inhoud

Voorwoord 9

Hoofdstuk 1: De wereld in het jaar 1000, een overzicht 18

Hoofdstuk 2: Westwaarts, dappere Vikingen! 38

Hoofdstuk 3: De pan-Amerikaanse verkeerswegen van het jaar 1000 69

Hoofdstuk 4: Europese slaven 100

Hoofdstuk 5: De rijkste man ter wereld 136

Hoofdstuk 6: De splijting van Centraal-Azië 172

Hoofdstuk 7: Verrassende reizen 205

Hoofdstuk 8: De meest geglobaliseerde plek op aarde 239

Nawoord 273

Noot van de auteur 283

Meer weten? 287

Noten 295

Illustratieverantwoording 352

Register 355

Voorwoord

Op straat verdringen de klanten zich om parelkettingen uit Sri Lanka te kopen, ornamenten van Afrikaans ivoor, parfums met conserveermiddelen uit Tibet en Somalië, kleine flesjes die gemaakt zijn van Baltische barnsteen en meubels van alle mogelijke aromatische houtsoorten. De geur van buitenlandse wierook hangt in de lucht. Een winkeltje om de hoek verkoopt dure hightechproducten naast aangepaste versies voor klanten van hier. Afhankelijk van de feestdagen voegen hindoes, moslims of boeddhisten zich bij de menigten. Als je daarna bij een vriendin langsgaat, biedt ze je een koel drankje met een ongewoon aroma aan. De gezinsleden laten hun laatste aankopen zien: een prachtige tafel van Javaans sandelhout waarop de sierlijk bewerkte hoorn van een neushoorn uitgestald staat. Veel snuisterijen zien er geïmporteerd uit en getuigen van de kosmopolitische smaak van je vriendin.

Deze stad met zijn vele connecties met verre oorden klinkt als een willekeurige moderne metropool, maar dit is hoe de Chinese stad Quanzhou eruitzag in het jaar 1000. Een stad die halverwege Sjanghai en Hongkong aan de Chinese kust ligt, recht tegenover Taiwan, en indertijd een van de grootste, rijkste havensteden ter wereld was.

Alle producten in de winkels waren in die tijd doodgewone handelsgoederen. De Chinezen importeerden al eeuwen geurige houtsoorten als sandelhout uit het huidige Java en India en aromatische harssoorten, zoals mirre en wierookhars, van het Arabisch schiereiland. De Chinezen brandden geïmporteerde wierook om hun huis te parfumeren, ze stoomden hun kleren met geïmporteerde geurstoffen en brachten medicijnen, drankjes, soepen en gebak op smaak met geïmporteerde specerijen.

Al die importproducten werden gefinancierd door een levendige exporthandel en het meest geavanceerde Chinese product was het op zeer hoge temperaturen gebakken aardewerk. Goedkopere versies daarvan werden gemaakt door pottenbakkers in het Midden-Oosten, die glazuren maakten die hun producten het aanzien gaven van het glanzende Chinese keramiek, maar die lang niet zo heet werden gebakken. Met de komst van nieuwe handelsroutes moesten ambachtslieden die in eigen land altijd een monopoliepositie hadden ineens concurreren met fabrikanten aan de andere kant van de aardbol.

Het jaar 1000 was het jaar waarin de globalisering begon. Het jaar waarin overall ter wereld handelsroutes ontstonden waarover goederen, technieken, religies en mensen huis en haard konden verlaten en nieuwe plekken konden opzoeken. De veranderingen die dat met zich meebracht waren zo allesomvattend dat ze ook gewone mensen raakten.

In het jaar 1000 – of zo dicht bij dat jaar als archeologen maar kunnen vaststellen – verlieten de Vikingen hun thuislanden in Scandinavië, staken ze de noordelijke Atlantische Oceaan over en arriveerden ze op het eiland Newfoundland aan de noordoostkust van Canada, een gebied waar nog nooit een Europeaan voet aan wal had gezet. (Er was helemaal niemand meer naar Amerika overgestoken na de golf van migraties van Siberië naar de Amerikaanse westkust die meer dan tienduizend jaar eerder plaatsvond.) De Vikingen verbonden bestaande handelsroutes in Amerika met die van Europa, Azië en Afrika – een landmassa die ik in dit boek zal aanduiden als Afrika-Eurazië. Voor het eerst in de wereldgeschiedenis kon een voorwerp of boodschap de hele aardbol rondgaan.

Anders dan de Noormannen waren de andere hoofdrolspelers in het jaar 1000 – de Chinezen, de Indiërs en de Arabieren – geen Europeanen. De langste reguliere zeeroute verbond China met de steden Oman en Basra in de Perzische golf, en Basra was de havenstad die het dichtst bij Bagdad lag. Deze route tussen de Perzische Golf en China

combineerde twee pelgrimswegen: een voor moslims die van China naar Mekka reisden en een voor Oost-Afrikanen die de hadj verrichtten. Het meeste verkeer ging van het Arabisch schiereiland naar de havensteden aan de zuidoostkust van China, maar sommige goederen gingen nog verder, naar de havensteden langs de Oost-Afrikaanse kust.

De aanjagers van de globalisering in het jaar 1000 waren onder anderen de Vikingen uit Noord-Europa, maar ook de inwoners van Noord- en Zuid-Amerika, Afrika, China en het Midden-Oosten. Deze reizigers ruilden goederen voor artikelen die ze nooit eerder hadden gezien en vestigden daarmee handelswegen over land en zee die een serieus begin maakten met de globalisering. Via de nieuwe wegen die deze handelaren en ontdekkingsreizigers baanden kwamen vele rijken en rijkjes met elkaar in contact en werden goederen, mensen, ziektekiemen en ideeën overgebracht naar nieuwe gebieden. Verschillende delen van de wereld ontmoetten elkaar voor het eerst, met als uiteindelijk gevolg onze huidige geglobaliseerde wereld.

Het is natuurlijk zo dat er al lang voor het jaar 1000 regio's waren waar men wist dat er andere volkeren bestonden. In de eerste eeuw van onze jaartelling was er al een goed gedocumenteerde zeeroute tussen het Romeinse Rijk en de westkust van Zuid-India, maar die handel bloedde uiteindelijk dood. Daartegenover staan de Zijderoutes over land en zee die rond het jaar 500 ontstonden en duurzame culturele en zakelijke betrekkingen tussen India, China en de landen in Zuidoost-Azië creëerden – routes die in 1000 nog steeds in gebruik waren. Toch bleven die twee handelsnetwerken, hoe geavanceerd ze ook waren, beperkt tot maar één deel van de wereld. De expansie die optrad in het jaar 1000 beïnvloedde de hele aardbol.

Natuurlijk was dit geen globalisering volgens huidige begrippen. Gewone mensen konden niet vrijwel overal naartoe reizen, winkels binnenlopen en goederen aanschaffen uit zo ongeveer elk land ter wereld.

Niettemin leidden de veranderingen rond het jaar 1000 tot een fundamentele vorm van globalisering. Wat er op één plek gebeurde, kon enorme effecten hebben voor de inwoners van andere, verafgelegen gebieden. Nieuwe wegen verbonden verschillende delen van de aardbol met elkaar en handelsartikelen, mensen en religies reisden allemaal mee over die wegen. De permanente vraag naar slaven in Constantinopel (het huidige Istanboel), Bagdad, Caïro en andere steden leidde tot de gedwongen verhuizing van miljoenen mensen uit Afrika, Oost-Europa en Centraal-Azië, honderden jaren voor het begin van de trans-Atlantische slavenhandel.

De globalisering trof ook mensen die zelf nooit van huis gingen. Zodra een heerser zich bekeerde – zoals velen rond het jaar 1000 deden – stapten hun onderdanen vaak ook over op het nieuwe geloof. Mensen die in Zuidoost-Azië woonden – op het vasteland én op de eilanden – gaven hun traditionele beroepen op en gingen fulltime aan het werk om Chinese consumenten – rijk en arm – te voorzien van specerijen en aromatische houtsoorten. Toen buitenlandse kooplieden steeds meer winst gingen maken ten koste van plaatselijke zakenlieden braken 's werelds eerste antiglobaliseringsrellen en aanvallen op de nieuwe rijken uit in steden als Caïro, Constantinopel en Guangzhou.

Er is geen materiaal uit 1000 overgebleven dat exacte cijfers geeft over de goederen en mensen die in die tijd de wereld over reisden. Daarom zal ik ook zoveel aandacht besteden aan andersoortige aanwijzingen. In dit boek volg ik handelsartikelen langs verschillende routes en zal ik kijken wat voor mensen en informatie er meereisden. Ik zal me met name ook richten op mensen die over hun reizen schreven of optekenden wat ze van anderen hoorden, want hun geschriften zijn onze belangrijkste getuigen van de gigantische transformatie die na 1000 optrad.

Deze uitwisselingen in het jaar 1000 baanden een deel van de wegen waarover goederen en mensen nog steeds heen en weer reisden nadat Columbus de Atlantische Oceaan was overgestoken, maar de wereld

van 1000 vertoonde belangrijke verschillen met die van 1492. Ten eerste lagen de reizigers die elkaar in het jaar 1000 ontmoetten in technologisch opzicht veel dichterbij elkaar dan in 1492, toen de Europeanen bijna iedereen die ze tegenkwamen probleemloos konden verslaan met hun geweren en kanonnen.

In het jaar 1000 waren de voornaamste spelers ook andere mensen. Sommige delen van de wereld, zoals China en het Midden-Oosten, floreerden, terwijl andere – met name Europa – achterbleven. Paradoxaal genoeg lijkt de wereld van 1000 veel meer op onze huidige wereld, waarin de Chinezen, Arabieren en Amerikanen allemaal serieuze rivalen zijn voor de Europeanen.

De gebeurtenissen die in het jaar 1000 in gang werden gezet waren een belangrijke stap in de evolutie van de mensheid en ze hebben zowel goede als slechte gevolgen gehad. Het ontstaan van wereldwijde wegen leidde tot kruisbestuiving en besmetting, tot intellectuele verrijking en culturele fragmentatie, tot de verspreiding van nieuwe technologieën en het uitsterven van traditionele ambachten. Ze vergrootten de mogelijkheden voor verbroedering, maar ook voor conflicten. Ze openden sommige mensen de ogen voor mogelijkheden die ze nooit eerder hadden gekend, maar versnelden ook de onderwerping van mensen die minder goed in staat waren om zich te verzetten tegen overheersers.

Dit boek is het eerste waarin deze gebeurtenissen worden beschouwd als 'globalisering'.¹ Globalisering leidt altijd tot winnaars en verliezers, en dat gebeurde ook in het jaar 1000, waarin de wereld fundamenteel veranderde. De gevolgen daarvan zijn nog steeds voelbaar en het kan alleen maar goed zijn om de langetermijneffecten van dat jaar te begrijpen.

Het verhaal klinkt ontzettend bekend, maar als we teruggaan naar het jaar 1000 beseffen we meteen hoe anders de wereld er toen uitzag. Het opvallendste verschil is natuurlijk dat er nog geen industrialisering was. Energie kwam van mensen, dieren, water en wind.

De politieke situatie was ook heel anders. Mensen organiseerden zich in eenheden als bendes, stammen, koninkrijken en keizerrijken. Er waren nog geen natiestaten die al hun burgers militaire dienstplicht konden opleggen of belasting konden laten betalen. Zulke staten ontstonden pas in de negentiende eeuw.

Dit boek illustreert wie de netwerken in de belangrijkste regio's opzetten en hoe die netwerken met elkaar verstrengeld raakten. Toen mensen uit verschillende gebieden rond het jaar 1000 contact met elkaar begonnen te leggen, baanden ze de weg voor de volgende fase van de globalisering in de zestiende eeuw, toen de Europeanen bestaande netwerken omvormden om hun eigen belangen te dienen. Maar de Europeanen hebben de globalisering niet uitgevonden. Ze veranderden en vergrootten alleen maar wat er al was. Als de globalisering niet al lang was begonnen, zouden de Europeanen niet zo snel in zoveel gebieden hebben kunnen doordringen.

Globalisering is altijd een heikele zaak geweest, want zodra mensen beseften dat ze niet alleen op de wereld waren, kwamen ze voor nieuwe gevaren te staan. Mensen die voor het eerst met globalisering in aanraking kwamen moesten strategieën ontwikkelen en dat deden ze vanuit verschillende posities.

Als individuen onbekende volkeren tegenkwamen – zoals rond het jaar 1000 overal ter wereld gebeurde – probeerden ze eerst de risico's te bepalen: waren die vreemdelingen van plan hen te vermoorden? Wilden ze hen gevangennemen? Ze moesten hun relatieve status bepalen: als het vechten werd, wie zou er dan winnen? Wie was er technologisch meer ontwikkeld? Wat als de vreemdelingen konden lezen en schrijven? En deze individuen moesten redelijke beslissingen nemen over wat ze moesten doen. Van die beslissingen valt veel te leren.

Sommige reacties waren overhaast en ondoordacht. Zo vermoordden de Vikingen soms bijvoorbeeld uitheemse volkeren in hun slaap, voor ze ook maar een woord met ze hadden gewisseld.

Andere reacties waren spontaan en eerlijk gezegd soms ook bizar.

Toen Amerikaanse indianen een Vikingnederzetting aanvielen en de Scandinavische leiders de aftocht bliezen, kon een zwangere doch felle Vikingvrouw, Freydis geheten, haar mannelijke metgezellen niet bijhouden. Ze stond ineens alleen tegenover een bende inheemse krijgers. Ze trok haar blote borst uit haar hemd en ‘sloeg erop’² met een zwaard. De indianen renden daarop verschrikt weg, als je de saga die dit beschrijft wilt geloven.

Andere reacties uit het jaar 1000 zijn iets leerzamer. Sommige dappere zielen verbeterden hun angst en probeerden contact te maken met volkeren die ze nooit eerder hadden gezien. Ze knoopten handelsrelaties aan.

Vaak gingen gebieden met de minste natuurlijke rijkdommen hun eigen volk exporteren als slaven. Er was niet één plek die de meeste slaven leverde. De rijkste stedelijke gebieden importeerden slaven uit armere regio’s die naast menselijke arbeidskrachten weinig exportproducten bezaten: West- en Oost-Afrika, Centraal-Azië en Noord- en Oost-Europa. (Uit Oost-Europa kwamen zoveel slaven dat ons woord ‘slaaf’ is afgeleid van ‘Slavisch’.)

Mensen die niets te verhandelen hadden werden soms succesvolle tussenpersonen, die cruciaal werden voor het pionieren over nieuwe handelsroutes. Vreemd genoeg deden mensen met minder technologie het soms beter dan geavanceerdere volkeren, omdat ze sneller waren met het assimileren van innovatieve ideeën en technieken.

Een van de snelste manieren om als gemeenschap hoger op te komen was je bekeren tot het geloof van een meer ontwikkelde samenleving, een beslissing die niet altijd voortvloeyde uit religieuze overtuiging. Een heerser die in het huidige Oekraïne woonde (zijn naam was prins Vladimir van Kiev) wilde zijn koninkrijk versterken en ging op zoek naar rolmodellen vlak buiten zijn eigen grenzen. Net als veel andere monarchen koos hij voor de religie – in dit geval het oosters-orthodoxe christendom – die hem de meeste kansen bood om zijn macht te consolideren en allianties te vormen met machtige burens. Prins Vladi-

mirs belangrijkste bron van informatie bestond uit de verhalen van de afgezanten die hij naar andere heersers had gestuurd. Daar spioneerden ze een tijdje rond, waarna ze terugkwamen met nieuws over de burens.

Vladimir koos voor het christendom, maar de lijst van religies was erg kort. Hij woog de voors en tegens van het jodendom, de islam, het rooms-katholieke geloof en het oosters-orthodoxe geloof tegen elkaar af. Het jodendom verwierp hij omdat de Joden Jeruzalem kwijt waren geraakt. Hij schrapte de islam van zijn lijstje vanwege het bijbehorende alcoholverbod. Het rooms-katholicisme verwierp hij zonder opgaaf van redenen. Hij koos voor het oosters-orthodoxe geloof omdat de schitterende Hagia-Sophia-kathedraal in Constantinopel een wonder van techniek was, in die tijd net zo indrukwekkend als de modernste wolkenkrabbers nu.

Het aantal wereldreligies nam af toen ook andere leiders religies voor hun rijken uitkozen in de jaren vlak voor en na het jaar 1000. Eén zo'n religie, het manicheïsme, was populair in het gebied dat we nu kennen als Iran en draaide om een doorlopende strijd tussen goed en kwaad, maar dit geloof verdween volkomen omdat het niet met de meer gevestigde religies kon concurreren en lang niet zoveel volgelingen wist te trekken.

Na het jaar 1000 verschenen er geen belangrijke nieuwe religies meer, behalve het sikhisme, het bahá'i-geloof en het mormonisme, plus nog een paar andere. Deze nieuwe religies waren allemaal 'remixen', samengesteld uit elementen van religies die in 1000 al stevig geworteld waren.

Andere heersers namen net zulke beslissingen als Vladimir, met zijn keuze voor de orthodoxe kerk. Als gevolg daarvan nam het aantal aanhangers van de grote religies rond het jaar 1000 gigantisch toe. Noord- en Oost-Europa werden christelijk, de islam spreidde zich naar het oosten uit tot in Centraal-Azië en naar het zuiden tot in Noord-India, en het boeddhisme en hindoeïsme verspreidden zich in Zuidoost-Azië.

We leven in een wereld die is gevormd door allerlei interacties in de wereld van het jaar 1000: tweeënnegentig procent³ van de huidige gelovigen hangt een van de vier religies aan die rond het jaar 1000 groot zijn geworden.

En doordat we leven in een wereld die is gevormd door gebeurtenissen die in het jaar 1000 hebben plaatsgevonden, worstelen we met exact dezelfde vragen als die waarmee mensen zich destijds voor het eerst geconfronteerd zagen: moeten we samenwerken met onze burens, met ze handelen, toestaan dat ze zich in onze landen vestigen en ze vrijheid van geloof gunnen als ze onder ons leven? Moeten we proberen ze buiten de deur te houden? Moeten we wraak nemen op de mensen die rijk worden van de handel? Moeten we proberen nieuwe producten te vervaardigen door technologieën te kopiëren die we nog niet goed beheersen? En tot slot: zal globalisering ons bewuster maken van wie we zijn of zal onze eigen identiteit erdoor verdwijnen?

Die vragen wil ik in dit boek behandelen.

HOOFDSTUK 1

De wereld in het jaar 1000, een overzicht

Vreemd genoeg is die explosie van interregionale reislust rond het jaar 1000 niet veroorzaakt door nieuwe technologieën. Net als eerder bewogen mensen zich over land voornamelijk te voet, op dieren of in karren en ze staken het water over in kano's, zeilboten of houten schepen. De handel tussen verschillende gebieden nam in het jaar 1000 toe omdat landbouwoverschotten leidden tot bevolkingsgroei, wat ertoe leidde dat een deel van de bevolking niet meer fulltime hoefde te boeren en goederen ging produceren voor de markt. Ze werden handelaren.

Het gebied dat in het jaar 1000 het hoogste bevolkingscijfer had, was net als nu China. Er waren toen al zo'n honderd miljoen Chinezen. In de hele geschiedenis hebben de Chinezen een kwart tot een derde¹ van de wereldbevolking uitgemaakt. De economie floreerde ten tijde van de Song-dynastie (960-1276) en Chinese kooplieden en zeevaarders handelden met Zuidoost-Azië en Zuid-India, waar gewesten waar rijst werd geteeld ook groeiende bevolkingsaantallen voedden.

De bevolkingscijfers in graanproducerende gebieden in het Midden-Oosten en Europa waren niet zo hoog als die in Azië, maar nog altijd behoorlijk. Van 751 tot ongeveer 900 beheerste het Abbasidenrijk een groot grondgebied dat zich in het westen uitstrekte tot Noord-Afrika en in het oosten helemaal tot Centraal-Azië.

Die vereniging onder de Abbasiden faciliteerde het transport van allerlei voedingsmiddelen door het hele rijk. Sommige, zoals sorghum, kwamen oorspronkelijk uit West-Afrika. Andere, zoals rijst, kwamen

uit India. De teelt van tropische planten uit Iran en India veranderde ieders leven in het hele Abbasidenrijk doordat hij boeren stimuleerde om 's zomers door te werken (iets wat ze daarvoor niet deden). Deze verandering leidde in de eerste jaren van het Abbasidische kalifaat tot duurzame welvaart² in de kern van het islamitische rijk.

Na 900 viel het rijk echter uiteen in regionale dynastieën die elk werden geregeerd door een andere militaire leider. De kalief in Bagdad bleef in naam het hoofd van de islamitische gemeenschap (moslims bleven hem overal in het voormalige Abbasidenrijk in hun vrijdaggeboden noemen), maar het was geen verenigd rijk meer. Toch bleef de bevolking van het voormalige territorium van de Abbasiden groeien. In het jaar 1000 woonden er naar schatting tussen de vijfendertig en veertig miljoen³ mensen.

Ook de bevolking van West-Europa nam toe toen daar verstrekkende veranderingen werden doorgevoerd in de landbouw die de Britse historicus R.I. Moore 'vergraning'⁴ heeft genoemd. In Noord-Frankrijk en Engeland merkten landbouwers het eerst dat de vruchtbaarheid van een akker achteruitgaat als je er elk jaar hetzelfde gewas op teelt, dus lieten ze een derde tot de helft van hun land tussendoor braak liggen.

Na 1000 begonnen boeren hun akkers elk jaar met andere gewassen te beplanten. Een populaire cyclus was knolrapen, klaver en graan, wat hielp om de voedingsstoffen in de grond op peil te houden. Deze praktijk, die zo belangrijk is voor goede landbouwopbrengsten, verspreidde zich maar heel langzaam (in China was hij allang bekend). Tegelijkertijd werden de opbrengsten verbeterd met andere innovaties: door paarden getrokken ploegen, watermolens, windmolens en ijzeren werktuigen die dieper de grond in gingen dan die van hout. Voorafgaand aan de vergraning werd het grootste deel van het land in West-Europa niet regelmatig bebouwd, maar daarna grotendeels wel.

Deze veranderingen droegen, in combinatie met de bevolkingsgroei,

bij aan de opkomst van gevestigde gemeenschappen in Europa. Voor de grote opkomst van de graanteelt waren veel boeren in West-Europa een soort nomaden die van plek tot plek trokken om land te bebouwen en vee te hoeden, maar in Frankrijk, Engeland en Duitsland, en later ook in Oost- en Noord-Europa, begonnen boeren nu huizen te bouwen en in dorpen te wonen, dankzij gewasrotatie en andere landbouwvernieuwingen.

De bevolking van Europa verdubbelde bijna, van minder dan veertig miljoen in het jaar 1000 tot vijfenzeventig miljoen in 1340 (voordat de Zwarte Dood in 1348 toesloeg). Deze bevolkingsgroei viel samen met het middeleeuws klimaatoptimum,⁵ een warme periode die begon in 1000, zijn hoogtepunt bereikte in 1100 en rond 1400 weer was afgelopen. Omdat klimaathistorici nog altijd niet weten of die opwarming overal ter wereld plaatsvond, noemen ze deze periode ook wel de middeleeuwse klimaat anomalie.⁶ Voorlopig onderzoek⁷ lijkt erop te wijzen dat – net als nu – Europa en China een temperatuurstijging beleefden, terwijl andere gebieden kouder werden.

De verspreiding van mensen over Europa veranderde ook. De bevolking van Zuid- en Oost-Europa – Italië, Spanje en de Balkan – groeide met vijftig procent. Maar dankzij verbeterde landbouwtechnieken was de groei in West- en Noord-Europa – het grondgebied van het huidige Frankrijk en Duitsland – nog veel groter. Daar verdriedubbelde de bevolking, zodat bijna de helft van alle Europeanen rond 1340 in Noord- en West-Europa leefde.

De Chinese populatieverschuiving leek op die in Europa, maar bewoog de andere kant op: de Chinezen trokken naar rijstproducerende gebieden ten zuiden van de Jangtsekiang op hetzelfde moment dat Europeanen noordwaarts trokken, van het Middellandse Zeegebied naar de Noordzee. In 742 woonde zestig procent⁸ van de zestig miljoen Chinezen in Noord-China, waar ze tarwe en gierst verbouwden; in 980 leefde tweeënzestig procent in Zuid-China, waar ze rijst teelden – een veel productiever gewas dan de noordelijke graansoorten.

Anders dan in China, dat een keizer had, was er in 1000 niet één monarch die heel Europa beheerste. In Oost-Europa was het Byzantijnse rijk de meest welvarende staat,⁹ maar dat verloor in rap tempo aan militaire macht. Het Byzantijnse leger werd zwakker en zwakker, zodat de keizer zich moest verlaten op huurlingen of buitenlandse troepen, al was Constantinopel (het huidige Istanboel) nog steeds de modernste stad van heel Europa. West-Europeanen die er op bezoek gingen, keken hun ogen uit bij de schitterende promenades en de geraffineerde bouwwerken, met name de magnifieke Hagia Sophia.

In West-Europa had Karel de Grote (742-804) het huidige Frankrijk en Duitsland verenigd, maar na zijn dood brak zijn koninkrijk in drieën. In de tiende eeuw waren koning Otto I van Duitsland, zijn zoon Otto II en zijn kleinzoon Otto III – die samen de Ottonen genoemd worden – de machtigste heersers van West-Europa. Otto I regeerde over het grondgebied van Duitsland en Rome, maar niet over het hele Italiaanse schiereiland, dat voor een groot deel toebehoorde aan het Byzantijnse rijk. Hij was zo machtig dat hij de paus mocht benoemen. In 962 kroonde de paus Otto I op zijn beurt tot keizer van het Heilige Roomse Rijk, een titel die zijn zoon en kleinzoon van hem erfden.

Otto III wees paus Silvester II (999-1003) aan als hoofd van de roomse kerk. Silvester was een van de best opgeleide mannen van zijn tijd. Hij kende zelfs een beetje algebra, een vorm van wiskunde die de Europeanen van de islamitische wereld hadden geleerd (het woord ‘algebra’ komt van het Arabische *al-jabr*,¹⁰ dat verwijst naar de handelingen die nodig zijn om een vergelijking op te lossen).

Het jaar 1000 viel in de bewindsperiode van Silvester II, maar dit jaartal zei de Europeanen niet zoveel, omdat maar heel weinig mensen een kalender gebruikten die begon bij de geboorte van Jezus. Zulke kalenders bestonden al sinds de zesde eeuw, maar wonnen maar heel langzaam terrein en werden pas in 1500 officieel geaccepteerd door de kerk. De meeste mensen vernoemden een jaar naar het bewind¹¹ van de

heersende koning of paus. Zo noemden ze het jaar 1000 bijvoorbeeld het tweede jaar van Silvesters pausdom.

Maar weinig christenen geloofden dat Christus in het jaar 1000 op aarde terug zou keren. Verschillende rondreizende predikers¹² en kerkhervormers beweerden dat ze de messias waren en leidden opstanden, maar hun bewegingen ontstonden in verschillende eeuwen en in het jaar 1000 was hiervan geen sprake.

Van alle agrarische rijken in de wereld van het jaar 1000 weten wetenschappers het minst over de Maya's in Midden-Amerika. Ergens voor 600 waren de Maya's al begonnen met extensieve irrigatieprojecten voor mais, die ze verbouwden op opgehoogde akkers in hun oorspronkelijke grondgebied in het huidige Mexico, Belize, Guatemala, El Salvador en Honduras. De grote bloeiperiode van de Maya's lag rond het jaar 700, toen hun totale bevolkingscijfer in de miljoenen liep (volgens een schatting uit 2018 tussen de tien en vijftien miljoen).¹³ De Mayastad Tikal¹⁴ in het huidige Guatemala was een van de grootste steden in de tijd tussen 600 en 800 en telde zo'n zestigduizend inwoners. Aan het eind van de achtste eeuw raakten meerdere steden in verval en werden ze verlaten, mogelijk vanwege uitputting van de grond of misschien ook door klimaatverandering. Na 830 werd er nog maar weinig gebouwd. Tussen 1000 en 1100 heerste er een langdurige droogte, die leidde tot een drastische daling van het bevolkingscijfer en massamigratie naar het noordelijke schiereiland Yucatán, waar de nieuwe stad Chichén Itzá verrees.

Hoewel geschreven bronnen in Mayasymbolen ophouden voor het jaar 1000 (de laatste inscriptie op een stenen monument dateert van 910) beleefden de Maya's in Chichén Itzá een heropleving. Ze breidden hun handelscontacten in het noorden uit naar het stroomgebied van de Mississippi en het vierstatenpunt waar het huidige Colorado, New Mexico, Arizona en Utah aan elkaar grenzen, en in het zuiden naar Panama en Colombia. De megastad Chichén Itzá heeft het grootste balveld van alle Mayasteden, plus een geavanceerd astronomisch ob-

servatorium. De stad was in 1000 zo indrukwekkend dat veel naburige heersers met geschenken beladen afgezanten naar het hof van de Maya's stuurden.

Hoe groot was de wereldbevolking in het jaar 1000? Grove schatting: rond de tweehonderdvijftig miljoen. We weten veel meer over rijken die aan volkstellingen deden (denk aan China) dan over gemeenschappen die dat soort dingen niet bijhielden, en boerensamenlevingen hadden veel hogere bevolkingscijfers dan groepen rondreizende veehoeders. Azië maakte met China, Japan, India en Indonesië – allemaal grote rijstproducenten – het leeuwendeel van de wereldbevolking uit (meer dan vijftig procent¹⁵ of om en nabij de honderdvijftig miljoen mensen) en Europa stond op twee met twintig procent. Afrika nam mogelijk ook nog eens twintig procent voor zijn rekening, wat tien procent of nog minder overlaat voor Noord- en Zuid-Amerika (de bevolking van Oceanië is altijd op minder dan één procent van het wereldtotaal gebleven).

In de verschillende gebieden op aarde waar de landbouw floreerde en de bevolking groeide, kon een deel van de mensen ophouden met boeren en in steden gaan wonen. Europese steden waren tussen 1000 en 1348 niet de grootste. Parijs, een van de belangrijkste centra van Europa, had een inwonertal¹⁶ van twintig- à dertigduizend, wat niets was vergeleken met de vierhonderdvijftigduizend inwoners van het islamitische Córdoba of Kaifeng en Hangzhou, de hoofdsteden van de Song-dynastie, die elk minstens een miljoen zielen telden.

Toen de steden groeiden, groeide het aantal ondernemende kooplieden mee. De bijzondere voorwerpen die ze in verre streken aanschafte smaakten naar meer. Handelsgoederen waren veelal lichtgewicht producten, zoals veren, bontvachten, bijzonder textiel en medicijnen. Edelmetalen vormden hierop een belangrijke uitzondering. Mensen waren bereid ze over enorme afstanden mee te slepen.

In deze samenlevingen konden er dankzij de landbouwoverschotten ook grote, geletterde bureaucratieën ontstaan. Ze hadden allemaal hun

KAART 1.1

De belangrijkste regio's
in de wereld van 1000

